

JELENA ŽARKOVIĆ I ALEKSANDRA ANIĆ

Na šta mislimo kada kažemo...

Siromaštvo dece?

Beograd, 2022.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Srđan Prodanović, Ivica Mladenović i Jelena Vasiljević

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Siromaštvo dece?

Autorke:

Jelena Žarković i Aleksandra Anić

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2022

ISBN:

978-86-80484-96-9

Štampa:

Sajnos

Tiraž:

100 primeraka

**INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU**

**FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO**
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Program stipendija Fondacije za otvoreno društvo" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora.

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke.....	1
Radiografija stanja.....	6
Šta da se radi?	9

Na šta mislimo kada kažemo...

Siromaštvo dece?

Od porodice sam nasledio siromaštvo

Polazne pretpostavke

Siromaštvo dece je ozbiljan socio-ekonomski problem svakog društva tako da deca treba da budu u centru javnih politika koje su usmerene ka kontinuiranom unapređenju njihovog blagostanja. Deca koja odrastaju u siromaštvu uglavnom imaju lošija postignuća u školi i lošije zdravstveno stanje što utiče na njihov razvoj i dugoročni potencijal¹. Pored toga, siromaštvo je nasledno, pa tako

¹ Bradshaw Jonathan, Kenichi Hiros (2016), *Child benefits in Central and Eastern Europe: A comparative review*. Budapest: ILO DWT and Country Office for Central and Eastern Europe, ILO

deca koja su odrasla u siromaštvu imaju veliku verovatnoću da i njihovu decu odgajaju u siromaštvu². Kroz ovaj rad nastojimo da ukažemo na visoke stope siromaštva dece u Srbiji, da objasnimo uzroke koji doprinose siromaštvu dece, kao i da damo preporuke koje bi doprinele smanjenju siromaštva dece.

Ulaganje u decu. Istraživanja su pokazala da je uticaj roditelja važan za razvoj kongnitivnih sposobnosti dece ali jačina tog uticaja značajno varira između zemalja. Esping-Andersen i dr. ističu da je taj uticaj sistematski manji u skandinavskim zemljama što se objašnjava velikim ulaganjima koje te zemlje imaju u decu i porodice sa decom³. Drugim rečima, država svojim programima uspeva da kompenzuje lošiji socio-ekonomski status određenih domaćinstava i tako umanju potencijalni negativni efekat koji bi okruženje u kojem deca odrastaju moglo da ima na njihov razvoj.

Politike koje utiču na siromaštvo. Na siromaštvo dece najdirektnije utiču poreska politika i politika socijalnih transfera. U dugom roku važan je i obrazovni i zdravstveni sistem, odnosno njihova mogućnost da svima pruži jednak pristup kvalitetnim zdravstvenim i obrazovnim uslugama te omoguće da svako dete u potpunosti razvije svoje produktivne potencijale. Naš poresko-socijalni sistem ima izrazito nizak redistributivni potencijal, pa je njegov kapacitet da smanji siromaštvo dece relativno mali.

Socio-ekonomski status domaćinstva. Na siromaštvo dece

² Harper Caroline, Rachel Marcus, Karen Moore (2003), „Enduring Poverty and the Conditions of Childhood: Lifecourse and Intergenerational Poverty Transmissions“, *World Development* 31(3): 535–554.

³ Esping-Andersen Gosta, Gallie Duncan, Anton Hemerijck, John Myles (2002), *Why We Need a New Welfare State*, Oxford: Oxford University Press.

značajno utiče status roditelja na tržištu rada. Siromaštvo je manje ukoliko oba roditelja rade u odnosu na domaćinstva gde samo jedan ili oba roditelja ne rade. Aktivnost na tržištu rada i zarada zavise od obrazovnog nivo, pa su deca manje izložena siromaštvu ukoliko su roditelji sa višim nivoom obrazovanja.

Penzije značajno utiču na smanjenje siromaštva dece zbog značajnog broja dece koja žive u višegeneracijskim domaćinstvima kao i usled činjenica da su penzije stabilan izvor prihoda.

Predškolsko obrazovanje. Predškolsko obrazovanje značajno utiče na razvoj deteta. Predškolsko vaspitanje i obrazovanje češće pohađaju deca obrazovanih, zaposlenih i bogatijih roditelja iz gradskih sredina. Jednom rečju, ovim sistemom manje su obuhvaćena deca kojima je predškolsko obrazovanje potrebnije kao što su ona iz ruralnih krajeva i iz porodica slabijeg materijalnog stanja koje je često povezano i sa nižim obrazovnim nivoom roditelja⁴.

Obrazovni sistem. Đaci iz najnižeg socio-ekonomskog statusa su u značajno većem procentu funkcionalno nepismeni u odnosu na učenike iz najvišeg socio-ekonomskog statusa prema rezultatima PISA testova (55% u odnosu na 24%).⁵ Srednjoškolci iz višeg socio-ekonomskog statusa u većem postotku završavaju fakultet, što nije slučaj sa decom iz nižeg socio-ekonomskog statusa⁶.

⁴ Vuković, Danilo (2017), „Ko i kakvu šansu ima da se obrazuje u Srbiji?“, *MONS*, 15. jun 2017. <https://mons.rs/ko-i-kakvu-sansu-ima-da-se-obrazuje-u-srbiji>

⁵ Stamenković, Mladen (2017), „Nejednakost i obrazovanje u Srbiji – jednaki u lošim postignućima“, *MONS*, 30. avgust 2017. <https://mons.rs/nejednakost-i-obrazovanje-u-srbiji-jednaki-u-losim-postignucima>

Nasleđivanje siromaštva. Da deca ne bi od roditelja/ porodice u nasledstvo dobijala siromaštvo, potrebno je da država ulaže u decu, pre svega onu iz nižeg socio-ekonomskog sloja. Ne postoji investicija koja se više isplati za jedno društvo od ulaganja u decu. Deca koja imaju pristup adekvatnoj zdravstvenoj zaštiti, kvalitetnom obrazovanju, i koja imaju zadovoljene osnovne materijalne potrebe (hrana, odeća, obuća, stanovanje, itd.) su buduća produktivna baza društva. To su deca koja će kroz 20–30 godina biti stručnjaci u svojim oblastima i doprinostiti stvaranju dodate vrednosti i razvoju društva.

Prioritet. Teško je pronaći period u skorašnjoj istoriji Srbije u kojem je ulaganje u decu bio prioritet države. Javna potrošnja na različite socijalne transfere izgleda tako da se najviše troši za stare, odnosno za penzije, dok su najmanji izdaci usmereni ka programima koji bi trebalo da umanje siromaštvo. Nesumljivo da političko-ekonomski razlozi u tome igraju značajnu ulogu s obzirom na broj penzionera i njihov glasački potencijal. To se potvrdilo i tokom covid krize kada je pomoć države stanovništvu bila usmerena ka punoletnim građanima i to posebno ka penzionerima. Deca, iako najranjivija starosna grupa tokom krize, nisu dobila posebnu novčanu pomoć. Domaćinstvo sa dvoje odraslih i bez dece je dobilo 200 evra, isto koliko i domaćinstvo sa dvoje odraslih i sa decom.

Fertilitet. Suočena sa ozbiljnim demografskim problemima država je dva puta u poslednjih par godina povećavala iznos roditeljskog dodatka u cilju podsticanja rađanja. Izmenama zakona iz 2018. i 2022. godine učinila je da roditeljski dodatak postane veoma izdašan, pogotovu za treće i četvrto dete po redu

⁶ OECD (2018), „Results from PISA 2018 Country Report. Serbia”, https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_SRB.pdf

rođenja.⁷ Iskustva drugih zemalja koja su primenila slična izdašna davanja pokazuju da na kratak rok ovakve mere daju efekte, kao na primer u Mađarskoj.⁸ Međutim, da bi se povećanje stope rađanja održale potrebno je pristupiti rešavanju i drugih problema koji direktno i indirektno utiču na smanjen fertilitet. Strategija za podsticanje rađanja (2018) ističe da je najveći izvor niskog fertiliteta visoka psihološka cena materinstva i problemi koji postoje u usklađivanju rada i roditeljstva.

Pandemija. Iako još nisu objavljeni podaci o siromaštvu za Srbiju za 2020. godinu, ad hoc anketa koju je sproveo UNICEF pokazuje da je više od polovine domaćinstava s decom doživelo pad dohotka tokom epidemije.⁹ Istraživanja za druge zemlje slično pokazuju da je epidemija Covid-19 imala disproporcionalno veće negativne posledice na siromašne i višestruko ranjive. Samohrani roditelji, lica sa nižim primanjima, podstanari, roditelji koji imaju decu sa ozbiljnijim zdravstvenim problemima, zaposleni u delatnostima koje su bile više pogođene epidemiološkim merama, zaposleni na povremenim i sezonskim poslovima i na kratkoročnim ugovorima podnose najveći teret krize.¹⁰

⁷ Zakon o finansijskoj podršci porodicama sa decom, „Sl. glasnik RS“, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US, 53/2021 – odluka US, 66/2021 i 130/2021.

⁸ Stone, Lyman (2018), „Is Hungary Experiencing a Policy-Induced Baby Boom?“, *Institute for Family Studies*, 10 juli 2018. <https://ifstudies.org/blog/is-hungary-experiencing-a-policy-induced-baby-boom>

⁹ UNICEF (2020), *Research on the Effect of the Covid-19 Pandemic on Families with Children in Serbia*. UNICEF <https://www.unicef.org/serbia/media/15486/file/Research%20on%20the%20effect%20of%20the%20Covid-19%20pandemic%20on%20families%20with%20children%20in%20Serbia.pdf>

¹⁰ Financial Fairness Trust (2021), „Families with children hit hardest financially by Covid-19“, *FFT*, 22. mart 2021. <https://www.financialfairness.org.uk/en/media-centre/media-centre-news-article/bearing-the-brunt-2>

Radiografija stanja

Stopa siromaštva dece u Srbiji je za skoro 10 procentnih poena iznad prosečne stope u zemljama Evropske unije (28.8% naspram 19.4% u 2018). Dodatno, siromaštvo među decom je iznad stope siromaštva za opštu populaciju (28.8% naspram 24.3%). U ovom istraživanju posmatramo relativno siromaštvo, što je standardna metodologija za praćenje siromaštva u EU i zemljama kandidatima za članstvo.¹¹

Dosadašnja istraživanja su pokazala da su visoke stope siromaštva, kao i visoka nejednakost u Srbiji, posledica lošeg stanja na tržištu rada, malog obuhvata i malih iznosa socijalnih naknada, kao i niske progresivnosti poreza na dohodak građana.¹² Zbog odsustva progresivnosti poreski sistem ima nizak redistributivni potencijal, odnosno sposobnost da smanji razlike u dohotku u populaciji. Nedavno poređenje poreskog sistema Srbije, Slovenije i Hrvatske pokazalo je da veoma visoka poreska izuzeća za decu u Hrvatskoj doprinose progresivnosti poreskog sistema i njegovom kapacitetu da smanji nejednakost. U Sloveniji se to postiže nešto nižim izuzećima za porodice s decom, ali višim poreskim stopama. U Srbiji, s druge strane, poreska izuzeća za decu postoje samo za najbogatije

¹¹ Lice je u riziku od siromaštva ukoliko živi u domaćinstvu čiji je ekvivalentni raspoloživi dohodak ispod 60% medijane ekvivalentnog nacionalnog raspoloživog dohotka.

¹² Žarković Jelena, Gorana Krstić, Mihail Arandarenko (2019), „Nejednakost u Srbiji: da li je problem u merenju ili u politikama?“, *Ekonomске ideje i praksa* 32: 89–97. Krstić Gorana, Jelena Žarković (2017), „Please, mind the gap: income inequality in Serbia“, u: Dragan Stojković, Miloš Božović, Saša, Ranđelović (prir.), *Economic Policy for Smart, Inclusive and Sustainable Growth*, Beograd: Ekonomski fakultet, str. 213–227.

građane, one koji plaćaju godišnji porez na dohodak.¹³

Pored poreza, druga strana redistributivnog mehanizma, socijalni transferi, takođe zakazuju kada je reč o ublažavanju dohodovnih razlika među stanovništvom. Pokrivenost dece dečijim dodatkom je veoma niska jer njih svega 20% do 18 godina starosti prima ovo davanje dok je u Sloveniji, s kojom smo nekada delili iste politike, dečiji dodatak skoro univerzalan a u Hrvatskoj ga prima 40% dece istog uzrasta. Početkom 2021. godine reformisan je dečiji dodatak u Crnoj Gori tako da ga sada dobijaju sva deca predškolskog uzrasta dok su za ostalu decu do 19 godina starosti iznosi povećani. Kod nas je pored male pokrivenosti dece dečijim dodatkom problem i to što su iznosi naknade veoma niski. Tako da skoro 60% dece, iako primaju dečiji dodatak, i dalje su siromašni prema podacima iz Ankete o prihodima i uslovima života (engl. *Survey on Income and Living Conditions, SILC*) u 2018. godini. Čak 41% dece iako je siromašno pre socijalnih transfera ne prima socijalne naknade. To znači da tu dece sistem ne prepoznaje, i da nemaju mogućnost da izađu iz siromaštva. Samo 16% dece koja su siromašna pre socijalnih transfera uspevaju da izađu iz siromaštva usled primanja naknada, dok 43% njih ostaje u siromaštvu jer niski iznosi naknade ne uspevaju da ih prebace preko linije siromaštva.¹⁴

¹³ Žarković Jelena, Marko Vladislavljević (2021), "Tax reforms and income inequality in former Yugoslav countries: Escaping the avant-garde neoliberalism in the income tax policy", *Panoeconomicus*: 68 (2): 231–252.

¹⁴ U ovoj analizi socijalni transferi obuhvataju sledeće kategorije: naknade za bolovanja, naknade za invaliditet, naknadu za nezaposlenost, pomoć za obrazovanje, subvencije za grejanje i komunalne usluge energetski ugroženim potrošačima, novčanu socijalnu pomoći i drugu pomoć socijalno ugroženim kategorijama stanovništva, naknada za trudničko i porodijsko odsustvo, roditeljski dodatak i dečiji dodatak.

Penzije značajno utiču na smanjenje siromaštva dece. U domaćinstvima u kojima žive i penzioneri stopa siromaštva dece je 20,9%, dok u domaćinstvima u kojima nema primaoca penzije stopa siromaštva raste na 31,5%. Čak 25% dece žive u domaćinstvima u kojima postoji primalac penzije. U domaćinstvima sa decom i penzijama, penzije u proseku čine 39% raspoloživog dohotka domaćinstva.

Naše istraživanje pokazuje kako karakteristike domaćinstva utiču na verovatnoću da će dete biti siromašno.¹⁵ U odnosu na porodice sa jednim detetom, deca koja žive u porodicama koje imaju troje ili više dece imaju čak 11,9% veću verovatnoću da će biti siromašna. Ukoliko samo jedan roditelj radi verovatnoća da će dete biti siromašno je 20% veća u odnosu na situaciju kada su oba roditelja zaposlena, dok je verovatnoća skoro 60% veća kada oba roditelja ne rade. Ukoliko roditelji imaju srednji nivou obrazovanja, verovatnoća da će dete biti siromašno je manja za 26,6% u odnosu na situaciju kada roditelji imaju osnovno obrazovanje, a ukoliko roditelji imaju visok nivo obrazovanja, verovatnoća je manja za čak 39,3%.

U uzorku dece koja su siromašna pre transfera dodatno smo ispitivale kako karakteristike domaćinstva i socijalni transferi utiču na verovatnoću tranzicije, odnosno izlaska iz siromaštva nakon primanja transfera. Naknade na nivou lica i one namenjene porodicama sa decom (naknada za trudničko i porodijsko odsustvo, roditeljski dodatak i dečiji dodatak) povećavaju verovatnoću tranzicije. S druge strane, transferi na nivou domaćinstva kao što su novčana socijalna pomoć, jednokratne socijalne pomoći, subvencije za grejanje i električnu energiju, iako namenjene siromašnim porodicama nemaju uticaj na tranziciju iz siromaštva. Razlog tome su veoma niski

¹⁵ Koristili smo mikro SILC podatke 2018. godine

iznosi pomoći kao i mali obuhvat siromašne populacije.

S obzirom na to da podaci o stopi rizika od siromaštva dece još nisu dostupni za 2020. godinu, uradile smo procene siromaštva dece za tu godinu.¹⁶ Prema našim simulacijama, ukupna stopa siromaštva u 2020. godini bez pomoći stanovništvu iznosi 22,4%. Stopa siromaštva dece je veća u odnosu na ostale starosne intervale i iznosi 26,3%. Uzimajući u obzir pomoć koju je država dala u vidu 100 evra svim punoletnim građanima i 9 hiljada dinara penzionerima, stopa siromaštva dece se smanjuje na 22,8%. Usled značajnog učešća dece koja žive u višegeneracijskim domaćinstvima, gde penzije predstavljaju važan deo raspoloživog dohotka, jednokratne pomoći penzionerima i rast penzija za 5,5% tokom 2020. su u velikoj meri sačuvale decu od siromaštva. Zato procenjujemo da je stopa siromaštva dece u 2020. godini ostala na nivou iz prethodne godine. Dva ključna razloga za to su činjenica da pandemija nije zanačajnije uticala na tržište rada kao i da je država dala izdašan paket pomoći državi i građanima.

Šta da se radi?

U cilju smanjenja siromaštva dece potrebno je redizajnirati politike koje su važne za blagostanje dece i porodica sa decom. **Povećati redistributivni potencijal poresko-socijalne politike**, a to znači da je potrebno uvesti poreska oslobađanja za decu koja postoje u mnogim drugim zemljama. Kod nas su ona dostupna samo za najbogatije pojedince, one koji plaćaju godišnji porez na dohodak. Dečiji dodatak, jedina

¹⁶ Za procenu smo koristile mikro podatke SILC 2020 (podaci o dohotku iz 2019), mikro podatke ARS 2020, kao i brojne administrativne podatke (Centralni registar obaveznog socijalnog osiguranja, PIO fond, Nacionalna služba za zapošljavanje, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja).

pomoć usmerena na siromašnu decu, ima izrazito nizak obuhvat (20% maloletne dece), a iznosi su veoma niski (3.500 RSD po detetu). **Povećati obuhvat i iznose dečijeg dodatka** kako bi se povećao uticaj ove naknade na smanjenje siromaštva dece. Skorašnja povećanja iznosa roditeljskog dodatka doprineće smanjenju siromaštva među decom ukoliko se poveća broj rađanja i to posebno dece trećeg i četvrtog reda rođenja.

Nizak intenzitet rada je jedan od ključnih razloga visokog siromaštva dece u Srbiji. Oko 40% dece ima samo jednog zaposlenog roditelja dok dodatnih 20% dece ima oba roditelja nezaposlena ili neaktivna. Stopa siromaštva dece kada oba roditelja ne rade je čak 75,7%. Politike tržišta rada treba da budu tako osmišljenije da olakšaju zaposlenje i usklađivanje rada i roditeljstva za pojedince sa decom. Iako se često kao dobar primer ove prakse navode skandinavske zemlje, imamo i primer u okruženju. Slovenija ima vrlo visoku stopu zaposlenosti žena sa dvoje dece, čak 88%, jednu od najviših u Evropi pa tako ne iznenađuje i da ima jednu od najnižih stopa siromaštva dece.¹⁷

Da bi žene, pre svega sa malom decom, mogle da se uključe na tržište rada potrebno je dodatno raditi na politikama usklađivanja rada i roditeljstva, kao i na povećanju obuhvata dece predškolskim obrazovanjem. Iako je u poslednje vreme rađeno na povećanju predškolskih kapaciteta i dalje značajan broj dece ostane neupisan. Prema podacima RZS-a, oko 5 hiljada dece nije upisano zbog popunjenosti kapaciteta i, dodatno, skoro 9 hiljada dece je upisano preko raspoloživih kapaciteta.¹⁸ Obuhvat dece 0–3 godine je iznosio 31,8%, dok je uzrasta 3–6 godina iznosio

¹⁷ Podatak preuzet sa sajta Eurostata https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/LFST_HHEREDCH__custom_2375575/default/table?lang=en

62,6% u 2020.¹⁹ Dodatno, postoje značajne razlike između opština, gde prednjače beogradske opštine prema učešću najmlađe dece, dok one pretežno siromašnije imaju zanemarljiv procenat dece koja idu u vrtić.²⁰ Posebno treba raditi na tome da deca iz siromašnijih porodica i nižeg socio-ekonomskog statusa budu pokrivena predškolskim obrazovanjem.

Obrazovni sistem bi trebalo da bude više usmeren ka smanjenju nejednakosti među decom, i da omogući deci iz nižih slojeva da postižu rezultate slične njihovim vršnjacima iz bolje stojećih porodica. Potrebno je uvesti obavezno srednjoškolsko obrazovanje i pre 2030. godine za kada je najavljeno. Dodatno je potrebno raditi na promociji visokog obrazovanja za decu iz siromašnijih porodica, i podići studentski standard.

Da zaključimo: blagostanje dece bi trebalo postaviti u centar javnih politika jer su deca buduća produktivna baza društva. Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti i smanjenje finansijskog siromaštva su osnovni ciljevi kojima treba težiti.

¹⁸ Republički zavod za statistiku (2021), „Predškolsko vaspitanje i obrazovanje, školska 2020/21. godina“, Saopštenje broj 092. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20211092.pdf>

¹⁹ DevInfo baza podataka.

²⁰ Nekoliko opština ima čak manje od 1% dece starosti 0–3 godine koje su upisane u vrtić. To su Bosilegrad, Preševo, Nova Crnja, Merošina i Babušnica.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.442(497.11)
316.344.23-053.2(497.11)

ЖАРКОВИЋ, Јелена, 1979-

Na šta mislimo kada kažemo ---. Siromaštvo dece? / Jelena
Žarković i Aleksandra Anić.

- Beograd : Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
2022 ([Novi Sad] : Sajnos).

- 12 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80484-96-9

1. Анић, Александра М., 1988- [аутор]

а) Сиromаштво б) Сиromашна деца-- Социјална заштита--
Србија

COBISS.SR-ID 65434121